

การศึกษาการใช้ประโยชน์จากกระท่อม ในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านภาคใต้

ธนัช นาคะพันธ์^{*‡}, มณฑกา อีร์ชัยสกุล^{*}, ศิริพร ปัทม^{*},
ขวัญเรือน สมพิมาย^{*}, ปรีชา หนูทิม[†]

บทคัดย่อ

หลักการและวัตถุประสงค์ ประเทศไทยยังมีหมอพื้นบ้านภาคใต้ที่ใช้ประโยชน์ทางยาจากกระท่อมตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา ดังนั้น เพื่อยืนยันการใช้ประโยชน์จากกระท่อมของหมอพื้นบ้านว่าเป็นไปตามคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยหรือไม่ การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา รวบรวม และวิเคราะห์คำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม และศึกษาการใช้ประโยชน์จากกระท่อมเพื่อการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน

ระเบียบวิธีการศึกษา การศึกษานี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วย 1) การวิจัยเอกสาร โดยรวบรวมและวิเคราะห์คำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบจากคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม 6 เล่ม และ 2) การศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ร่วมกับการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการใช้กระท่อมเพื่อรักษาโรค อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย 8 จังหวัด จำนวน 39 คน

ผลการศึกษา การศึกษาเอกสาร พบคำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบ 7 คำรับ ในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม 6 เล่ม คือ 1) ยาประสะใบกระท่อม 2) ยากล่อมอารมณ์ 3) ยาหลุมานจงถนนปิดมหาสมุทร 4) ยาแก้บิดลงเป็นเลือด 5) ยาแก้บิดหัวถูล 6) ยาทำให้อืดผืน และ 7) ยาประสะกาฬแดง การศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า หมอพื้นบ้านภาคใต้จำนวน 39 คน ใช้ประโยชน์จากกระท่อมในแบบยาเดี่ยว 65 รายการ หรือร้อยละ 60.19 และแบบยาคำรับ 43 รายการ หรือร้อยละ 39.81 โดยใช้ส่วนใบเป็นยามากที่สุด ร้อยละ 93.52 การต้มเป็นวิธีการปรุงยาที่หมอพื้นบ้านเลือกใช้มากที่สุด ร้อยละ 45.37 เมื่อจำแนกตามสรรพคุณ หมอพื้นบ้านใช้กระท่อมเพื่อรักษาอาการปวดมากที่สุด คือ ร้อยละ 26.85 เมื่อจำแนกตามประเภทพบว่า หมอพื้นบ้านใช้กระท่อมแบบยาเดี่ยวและสดโดยไม่มีส่วนผสมอื่นเพื่อรักษาอาการท้องร่วงมากที่สุด คือ ร้อยละ 31.58 แต่ใช้กระท่อมแบบยาเดี่ยวและสดผสมน้ำกระสายยา เพื่อรักษาอาการไอมากที่สุดคือ ร้อยละ 40.74 ส่วนการใช้แบบยาคำรับ หมอพื้นบ้านใช้กระท่อมเป็นส่วนประกอบเพื่อลดระดับน้ำตาลในเลือดมากที่สุดจำนวน 12 คำรับ (ร้อยละ 27.91) รองลงมาคือ รักษาอาการปวดจำนวน 10 คำรับ (ร้อยละ 23.26)

อภิปรายและสรุปผล การศึกษานี้พบคำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม 7 คำรับ และพบว่าหมอพื้นบ้านในภาคใต้ของประเทศไทยยังใช้ประโยชน์จากกระท่อมเพื่อการรักษาโรคทั้งในแบบยาเดี่ยวและยาคำรับ แต่ไม่ตรงตามคำรับยาที่พบในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม หมอพื้นบ้านทุกคนใช้กระท่อมเพื่อการรักษาโรคตามองค์ความรู้ที่รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

คำสำคัญ: พืชกระท่อม, คำรับยารักษาโรค, หมอพื้นบ้าน

^{*}สถาบันวิจัยการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข นนทบุรี 11000
[†]โรงพยาบาลการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ผสมผสาน (ยศเส) กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข นนทบุรี 11000

[‡]ผู้รับผิดชอบบทความ: nakaphan.t@gmail.com

Received date 27/10/16 ■ Accepted date 30/11/16

ภูมิหลังและเหตุผล

กระท่อมเป็นพืชประจำถิ่นของภาคใต้ มีชื่อท้องถิ่นว่า “ท่อม” ลักษณะเป็นพืชยืนต้นขนาดกลาง มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า ไมทราไจนา สเปซิโอซา คอร์ท (Mitragnyna speciosa Korth.) จัดอยู่ในตระกูลรูเบียซีอี (Rubiaceae) หรือตระกูลเดียวกับกาแฟ ขึ้นเองตามธรรมชาติในเขตร้อนชื้น พบมากที่สุดใ้ภาคใต้และภาคกลางบางจังหวัด นอกจากนี้ยังพบได้ในอีกหลายประเทศ อาทิเช่น ประเทศมาเลเซีย และอินโดนีเซีย สำหรับประเทศไทย พบมากในพื้นที่แถบ 14 จังหวัดภาคใต้^[1] ปัจจุบันกระท่อมยังคงถูกจัดเป็นยาเสพติดให้โทษประเภทที่ 5 ตามพระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 จากผลการทดลองฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของกระท่อมหลายรายงาน พบว่า ใบกระท่อมมีฤทธิ์กระตุ้นระบบประสาทส่วนกลางมากกว่าฤทธิ์กดระบบประสาทส่วนกลาง^[2] และฤทธิ์ของไมทราไจนีน (Mitragnynine) หรือสารสกัดจากใบกระท่อมที่มีต่อร่างกาย คือ ระวังปวด ลดระดับน้ำตาลในเลือด ทำให้กล้ามเนื้อคลายตัว ช่วยลดอาการปวดเมื่อย ลดการหดตัวของลำไส้เล็กส่วนต้น ช่วยรักษาอาการท้องเสีย และช่วยลดความอยากอาหารทำให้น้ำหนักตัวลดลงได้^[3]

ปัจจุบันยังคงมีการใช้ใบกระท่อมเพื่อเป็นยารักษาโรคในภาคใต้ของประเทศไทย ดังในรายงานของสาวตรี อึ้งนางค์กรชัย ซึ่งระบุว่า ชาวบ้านยังคงใช้ใบกระท่อมรักษาอาการไอและท้องร่วง^[4] ซึ่งสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากกระท่อมในตำรายาไทย^[5] โดยเฉพาะในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม 1 และ 3 ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพันกิตติขจร) ซึ่งมีตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบถึง 5 ตำรับ คือ ยาประสะใบกระท่อม ยาหฤมานจงถนหนปิดมหาสมุทร ยาแก้บิดลงเป็นเลือด ยาแก้

บิดหัวลูก และยาประสะกาฬแดง นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลจากผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ภาคใต้ด้วยว่า ยังมีหมอพื้นบ้านที่ใช้ใบกระท่อมในการรักษาโรค โดย การคิดค้นสูตรตำรับยาขึ้นเองและอาศัยความรู้จากตำรายาที่สืบทอดต่อกันมารวมด้วย

เพื่อยืนยันและอธิบายถึงลักษณะของการใช้ประโยชน์จากกระท่อมในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านภาคใต้ การศึกษาจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารวบรวมตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยเพิ่มเติม และศึกษาการใช้ประโยชน์จากกระท่อมในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านภาคใต้ โดยมุ่งศึกษาองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านในด้านตำรับยา ประโยชน์ วิธีปรุงยา วิธีรับประทานยา และสรรพคุณทางยา

ระเบียบวิธีศึกษา

การศึกษานี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed methods research) ประกอบด้วย 1) การวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยรวบรวมและวิเคราะห์ตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบจากคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม 6 เล่ม ได้แก่ คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ เล่ม 1-3 คัมภีร์เวชศึกษา ของพระยาพิศณุประสาทเวช ตำราการแพทย์ไทยเดิม ฉบับอนุรักษ์ และตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และ 2) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) ใช้ระยะเวลาการดำเนินงานทั้งสิ้น 6 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2557 ถึง เดือนพฤษภาคม 2558

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants) ในการ

สัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม เป็นหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการใช้กระท่อมเพื่อการรักษาโรคและใช้สมุนไพรในชุมชนไม่น้อยกว่า 10 ปี อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย 8 จังหวัด คือ ตรัง พัทลุง สตูล สงขลา ชุมพร นครศรีธรรมราช กระบี่ และสุราษฎร์ธานี จำนวน 39 คน คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลหมอพื้นบ้านก่อนลงพื้นที่จริง และจากการสนทนากลุ่มหมอพื้นบ้านแต่ละจังหวัด

ผลการศึกษา

ก. การวิจัยเอกสาร

จากการศึกษาคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ เล่ม 1-3 คัมภีร์เวชศึกษาของพระยาพิศณุประสาทเวช ตำราการแพทย์ไทยเดิมฉบับอนุรักษ์ และตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พบตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบทั้งสิ้น 7 ตำรับ ได้แก่ ยาประสะใบกระท่อม ยากล่อมอารมณ์ ยาหฤมานจงถนมนิยมหาสมุทรา ยาแก้บิดลงเป็นเลือด ยาแก้บิดหัวลูก ยาทำให้อุดผิวน

ตารางที่ 1 ตำรับยา ส่วนประกอบ วิธีการใช้ และสรรพคุณของตำรับยาในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิมที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบ

ตำรับยา	ส่วนประกอบ	วิธีการใช้	สรรพคุณ	เอกสารอ้างอิง
1. ยาประสะใบกระท่อม	เทียนทั้ง 5 ผางเสน แก่นสน ครั้ง งาช้าง ลักชี แก่นจันทน์ทั้ง 2 ข่า ใบเทียน ใบทับทิม ใบชิงช้าชาลี เขากวาง ใบมะลิ ช้อน ใบมะลิลดา เอาสิ่งละ 1 สลึง กำลังวัวเถลิง ชิงแห้ง ชมันชัน การบูร เอาสิ่งละ 1 เฟื้อง ชมันน้อย 1 สลึงเฟื้อง กะทือ 2 สลึง ไพลหมกไฟ 1 บาท และใบกระท่อม เท้ายาทั้งหลาย	บดปั้นแท่งด้วยสุรา ละลายน้ำกานพลู ต้มกิน	แก้ปวดมวน	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณเล่ม 3 ขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพันกิตติขจร) หน้า 116 - คัมภีร์เวชศึกษาแพทยศาสตร์สังเขป ของพระยาพิศณุประสาทเวช หน้า 68
2. ยากล่อมอารมณ์	ผลกล้วยเขาเทศ ถ้ามีได้ผลเอาใบก็ได้ กฤษณา กระล่ำกัก ขอนดอก ชะลูด อบเชย ชะเอมทั้ง 2 ดอกส้ม 8 ประการ ดอกชิง ดอกข่า ดอกขมิ้น ดอกกะทือ ดอกไพล เทียนทั้ง 5 โกรฐสอด ดอกพิบูล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เมล็ดผักชี ทั้ง 2 มหาหิงคุ์ ใบกระท่อม กระเทียม เอาสิ่งละ 2 สลึง ดอกมะลิ 2 ตำลึง จันทน์ทั้ง 2 สิ่งละ 2 สลึง พิมเสน 5 สลึง กานพลู กิ่งยาทั้งนั้น การบูรเท้ายาทั้งนั้น	บดเป็นผงเคล้ากับ น้ำผึ้ง ปั้นเป็นเม็ด เท้าผลหวาย พร้อม ทั้งกระสายยาตาม ควรแก้โรค	แก้ลม บััจฉิม ที่สุด ลมตรีโทษ ท้ายว่าตมา บังเกิดดุจหม้อ ข้าวเดือด ชื่อว่า ลมทักขิณคุณ	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณเล่ม 2 ขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพันกิตติขจร) หน้า 253 - 254 - ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) ฉบับอนุรักษ์ มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม อายูรเวทวิทยาลัย หน้า 330

ตารางที่ 1 ตำรับยา ส่วนประกอบ วิธีการใช้ และสรรพคุณของตำรับยาในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิมที่มี
กระท่อมเป็นส่วนประกอบ (ต่อ)

ตำรับยา	ส่วนประกอบ	วิธีการใช้	สรรพคุณ	เอกสารอ้างอิง
3. ยาหณูมาน จงถนหน ปิดมหาสมุทร	ลูกเบ็ญกานี่ ลูกกล้วยดิบ ใบกระท่อม ใบกะพังโหม ใบทับทิม ลูกทับทิมอ่อน เปลือก กรด ใบสะแก ชันอ้อย ดินกิน กระเทียมกรอบ	บดละลายน้ำเปลือก คางกิน	ไม่ระบุ	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผน โบราณเล่ม 1 ชุนโสภิต บรรณลักษณะ (อำพัน กิตติขจร) หน้า 200
4. ยาแก้บิดลง เป็นเลือด	ใบกระท่อม ชมันอ้อย โพล เมล็ด ผักกาด และกะพังโหมทั้ง 2	ตำใส่กะบอกไม้สี่ลูก แล้วเอาสุราเป็น น้ำหลามแทรกฝิ่น กิน	แก้บิดลงเป็น เลือด	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผน โบราณเล่ม 1 ชุนโสภิต บรรณลักษณะ (อำพัน กิตติขจร) หน้า 200
5. ยาแก้บิด หัวลูก	ใบพลู 3 ใบ และใบกระท่อม ใบไม้ ทั้ง 2 ชนิด นำมาปิ้งให้เกรียม กระเทียมสุกบดแทรกฝิ่น	ละลายน้ำปูนใส น้ำกระชายกิน	แก้บิดหัวลูก	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผน โบราณเล่ม 1 ชุนโสภิต บรรณลักษณะ (อำพัน กิตติขจร) หน้า 210
6. ยาทำให้อุด ฝิ่น	ขี้ยาหนัก 2 สลึง เถาว์ลย์เปรียง พอประมาณ กล้วยชาครึ่งกำ และใบ กระท่อมเอาให้มากกว่ายาอย่างอื่น	ต้มกิน ให้กินตาม เวลาที่เคยสูบฝิ่น เมื่อกินไป 1 ถ้วย ให้เติมน้ำ 1 ถ้วย ทำงานกว่ายาจะจืด เมื่อกินจนน้ำจืด แล้ว ยังไม่หาย ให้ ต้มกินหม้อต่อไป	ทำให้อุดฝิ่น	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผน โบราณเล่ม 3 ชุนโสภิต บรรณลักษณะ (อำพัน กิตติขจร) หน้า 265
7. ยาประสะ กาฬแดง	ฝรั่งทั้ง 5 เปลือกไซเนา ใบกระท่อม บอระเพ็ด ชมันอ้อย เทียนดำ ใบ เสนียด เอาอย่างละ 1 บาท ขี้ยาฝิ่น 2 สลึง	ต้มเป็นกระสาย เวลาบดแทรกน้ำ เนื้อไม้ต้ม แทรก พิมเสนด้วย	แก้บิดปวดมวน	- คัมภีร์แพทย์ไทยแผน โบราณเล่ม 1 ชุนโสภิต บรรณลักษณะ (อำพัน กิตติขจร) หน้า 211

ยาประสะกาฬแดง ส่วนประกอบในตำรับ วิธีการใช้
และสรรพคุณ ดังแสดงในตารางที่ 1

ข. การศึกษาเชิงคุณภาพ

1) ข้อมูลพื้นฐานของหมอฟันบ้าน

หมอฟันบ้านที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 39 คน
เป็นเพศชาย 36 คน คิดเป็นร้อยละ 92.31 มีอายุ
ระหว่าง 61-70 ปีมากที่สุด จำนวน 20 คน (ร้อยละ
51.28) นับถือศาสนาพุทธ จำนวน 28 คน (ร้อยละ

71.79) ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดสตูล จำนวน 9 คน (ร้อยละ 23.10) รองลงมาคือ จังหวัดพัทลุง 8 คน (ร้อยละ 20.51) ส่วนใหญ่มีความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคซึ่งเกี่ยวข้องกับหัวใจและหลอดเลือด จำนวน 11 คน (ร้อยละ 28.21) ดังแสดงในตารางที่ 2

2) ลักษณะการใช้ประโยชน์ทางยาจากกระท่อม

2.1) ประเภทการใช้ประโยชน์ พบว่าเป็นการใช้แบบยาเดี่ยว 65 รายการ (ร้อยละ 60.19) การใช้

แบบยาดำรับ 43 รายการ (ร้อยละ 39.81)

2.2) ส่วนที่ใช้ พบว่า ใบกระท่อมเป็นส่วนที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์สูงสุด คือ 101 รายการ (ร้อยละ 93.52)

2.3) วิธีการปรุงยา พบว่า การต้มกับน้ำ 49 รายการ (ร้อยละ 45.37) และการใช้กระท่อมสด 33 รายการ (ร้อยละ 30.56) เป็นวิธีการปรุงยา 2 อันดับแรกที่พบมากที่สุด

ตารางที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของหมอพื้นบ้านจำนวน 39 คน

	ลักษณะ	จำนวน	ร้อยละ
เพศ :	ชาย	36	92.31
	หญิง	3	7.69
อายุ	40 - 50 ปี	6	15.38
	51 - 60 ปี	7	17.95
	61 - 70 ปี	20	51.28
	71 - 80 ปี	6	15.39
ศาสนา	พุทธ	28	71.79
	อิสลาม	11	28.21
ภูมิลำเนา	ตรัง	2	5.13
	พัทลุง	8	20.51
	สตูล	9	23.10
	สงขลา	7	17.93
	ชุมพร	6	15.38
	นครศรีธรรมราช	4	10.26
	กระบี่	1	2.56
	สุราษฎร์ธานี	2	5.13
ความเชี่ยวชาญ	ระบบกล้ามเนื้อ	7	17.95
	ระบบกระดูก	2	5.12
	ระบบผิวหนัง	5	12.82
	ระบบย่อยอาหาร	4	10.26
	ระบบหัวใจและหลอดเลือด	11	28.21
	ระบบขับถ่าย	5	12.82
	ระบบสืบพันธุ์	5	12.82

ตารางที่ 3 ความถี่และร้อยละของลักษณะการใช้ประโยชน์จากกระท่อมในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน

	ลักษณะการใช้กระท่อม	จำนวน	ร้อยละ
ประเภท	ยาเดี่ยว	65	60.19
	ยาดำรับ	43	39.81
ส่วนที่ใช้	ใบ	101	93.52
	เปลือก	5	4.63
	เนื้อไม้	2	1.85
วิธีปรุงยา	ต้มน้ำ	49	45.37
	กระท่อมสด	33	30.56
	ตำพอละเอียด	10	9.26
	บดผงปั้นลูกกลอน	7	6.48
	บดผงละลายน้ำ	5	4.63
	ยาประสมสมุนไพร	2	1.84
	บดผงบรรจุแคปซูล	1	0.93
	ต้มคั่วไฟอ่อน	1	0.93
วิธีรับประทาน	ดื่มยาต้ม	54	50.00
	เคี้ยวกลืนเอาแต่น้ำ	33	30.56
	พอก	10	9.26
	กลืนลูกกลอน	8	7.41
	สูบเอาควัน	2	1.85
	ทาภายนอก	1	0.92
สรรพคุณ	แก้ปวด	29	26.85
	แก้ท้องร่วง	17	15.74
	ลดระดับน้ำตาลในเลือด	16	14.81
	แก้ไอ	15	13.89
	ช่วยสมานแผล	11	10.19
	ลดความดันโลหิต	7	6.48
	ลดไขมัน	3	2.78
	แก้หอบหืด	2	1.85
	บำรุงกำลัง	2	1.85
	บำรุงกำหนัด	2	1.85
	แก้อาการนอนยา	2	1.85
	รักษาแผลเบาหวาน	1	0.93
รักษามะเร็ง	1	0.93	

ตารางที่ 4 ส่วนประกอบ วิธีใช้ และสรรพคุณ ตำรับยาเบาหวานของหมอพื้นบ้าน

ยาเบาหวาน	ส่วนประกอบ	วิธีใช้	สรรพคุณ
สูตรที่ 1	ใบกระท่อม 1 กรัม ใบตองแห้ง (ไม่ใช่ใบกล้วย) 1 กรัม หัวจาก 1 กรัม หนุ่ก้านรูป (ทั้งห้า) 1 กรัม ปลาไหลเผือก (ทั้งห้า) 1 กรัม ม่วงกัน (กาฝาก) 1 กรัม ฤๅษีผสม (ทั้งห้า) 1 กรัม	บดผงบรรจุ แคปซูล	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 2	ใบกระท่อม ผักเสี้ยนผี โทงเทง (ทั้งห้า) น้ำนมราชสีห์ หนุ่ก้านรูป	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ช่วยรักษาแผลเบาหวาน
สูตรที่ 3	รากปลาไหลเผือก 1 กำมือ ใบเตยหอม 1 กำมือ รากเตยหอม 1 กำมือ ใบกระท่อม 4-5 ใบ	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 4	ใบกระท่อม 50 ใบ ทองพันชั่ง 3 บาท ฟ้าทะลายโจร 2 บาท ใบอินทนิลน้ำ 50 ใบ ใบชุมเห็ดเทศ 3 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 5	ใบกระท่อม 50 ใบ ใบมะยมแดง 50 ใบ ใบพระเจ้าห้าพระองค์ 50 ใบ ใบอินทนิลน้ำ 50 ใบ เตยหอม 3 ใบ ตะแบก 50 ใบ	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 6	เนื้อไม้กระท่อม 4 บาท ไม้กำจ่า 4 บาท ไม้มะขามป้อม 4 บาท ไม้หนثرة 4 บาท มะยมจืด 4 บาท ไม้ไทรทอง 4 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 7	ใบกระท่อม 50 ใบ ต้นทองพันชั่ง 3 บาท ใบอินทนิลน้ำ 50 ใบ ฟ้าทะลายโจรหนัก 2 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 8	ใบกระท่อม (เท่าอายุ) ชำพลู (ทั้งห้า) 1 กำมือ หนุ่ก้านรูป (ทั้งห้า) 1 กำมือ	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 9	ใบกระท่อม 1 กำมือ อินทนิล 1 กำมือ ชีเหล็กบ้าน 1 กำมือ หนุ่ก้านรูป 1 กำมือ เถามะระขี้นก 1 กำมือ	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 10	รากหูกฟ้า 2 บาท ข้าวเย็นเหนือ 2 บาท ใบกระท่อม 1 กำมือ ข้าวเย็นใต้ 2 บาท เปลือกมังคุด 2 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตรที่ 11	ใบกระท่อม 5 ใบ (1 บาท) ใบอินทนิล 9 ใบ ผลอินทนิล 1 กำมือ ต้นชาลูกอ่อน (ทั้งห้า) 1 กำมือ เปลือกชะเอม 1-2 บาท ชุมเห็ดเล็ก (ทั้งห้า) 1 หยิบมือ ต้นสมเสร็จ (ทั้งห้า) 2 บาท รกสะตอเบา(กระถินบ้าน) 2 บาท ผักหวานบ้าน (ทั้งห้า) 2 บาท ต้นทิ้งหยาด (ทั้งห้า) 2 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	ลดระดับน้ำตาลในเลือด
สูตร 12	สารส้ม ใบกระท่อม มะแว้งต้น (ทั้งห้า) มะแว้งเครือ (ทั้งห้า) มะเขือขื่น (ทั้งห้า) ทั้งหมดหนักเท่ากัน	บดผงปั้นลูกกลอน	ลดระดับน้ำตาลในเลือด

ตารางที่ 5 ส่วนประกอบ วิธีใช้ และสรรพคุณ ตำรับยาแก้ปวดของหมอพื้นบ้าน

ยาแก้ปวด	ส่วนประกอบ	วิธีใช้	สรรพคุณ
สูตรที่ 1	เปลือกกระท่อม เถาวัลย์เปรียง เถาเอ็นอ่อน รากข้าวหลามตัด ชี้เหล็ก (ทั้งห้า) ลูกขี้กา กระตักไก่ (ทั้งห้า) ไม้ตำเสา (กันกรา)	บดผงปั้นลูกกลอน	แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย
สูตรที่ 2	ใบกระท่อม รากจืด เตยหอม อย่างละ 5 ใบ	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้ปวดข้อ, รักษาโรคเก๊าท์
สูตรที่ 3	ใบกระท่อม ลำโพง อย่างละ 3 ใบ	ตำเป็นผงพอละเอียด ผสมด้วยน้ำกระสายยา เล็กน้อยแล้วนำมาพอก	แก้ปวดข้อ, รักษาโรคเก๊าท์
สูตรที่ 4	ใบกระท่อม 10 ใบ เถาวัลย์เหล็ก แก่นชี้เหล็ก ม้ากระทืบโรง กำแพงเจ็ดชั้น เถาโคคลาน แสมสาร แสมทะเล อย่างละ 30 กรัม	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้กษัยเส้น
สูตรที่ 5 (ยาธาตุน้ำแดง)	กานพลู 5 บาท รากมะปรางหวาน ดอกจันทน์ สมุลแว้ง การบูร อบเชย ชิง ผาง ชะพลู ดีปลี จันทน์แดง จันทน์ขาว ชะลูด แก่นชี้เหล็ก เจตมูลเพลิง ผลมะตูม ใบกะเพรา ใบกระท่อม หนักสิ่งละ 2 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้ปวดท้อง
สูตรที่ 6	ใบกระท่อม หัวไพล เถาเอ็นอ่อน เถาวัลย์เปรียง โคลคลาน สมอไทย ทุกสิ่งเสมอกภาค 1 ชีดหรือ 1 กรัม และการบูร พิมเสน	คั่วแล้วต้มน้ำมาทา	แก้ปวดเมื่อย
สูตรที่ 7	ใบกระท่อม หัวไพล เถาเอ็นอ่อน เถาวัลย์เปรียง โคลคลาน สมอไทย ทุกสิ่งเสมอกภาค 1 ชีดหรือ 1 กรัม	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้ปวดเมื่อย
สูตรที่ 8	ใบกระท่อม 1/2 ส่วน เถาวัลย์เปรียง 1 ส่วน เถาเอ็นอ่อน 1 ส่วน ม้ากระทืบโรง 1 ส่วน เถาวัลย์เหล็ก 1 ส่วน	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้ปวดเมื่อย
สูตร 9	ฟ้าทะลายโจร 1 บาท ย่านาง 1 บาท ใบกระท่อม 1 สลึง บอระเพ็ด 1 บาท	บดผงปั้นลูกกลอน	แก้ปวดท้อง
สูตรที่ 10 (ยาธาตุน้ำแดง)	กานพลู 5 บาท ผาง ข้าวหลามตัด การบูร ดีปลี สมุลแว้ง ดอกจันทน์ อบเชย รากมะปรางหวาน ชิง ชะลูด จันทน์แดง จันทน์ขาว แก่นชี้เหล็ก เจตมูลเพลิง ผลมะตูม ใบกะเพรา เปลือกกระท่อม หนักสิ่งละ 2 บาท	ต้มน้ำแล้วดื่ม	แก้ปวดท้อง

ลักษณะการใช้ประโยชน์ทางยาจากกระท่อม แสดงในตารางที่ 3

2.4) วิธีรับประทาน พบว่า วิธีที่หมอฟันบ้านเลือกใช้มากเป็น 2 อันดับแรก คือ วิธีการต้มยาต้ม 54 รายการ (ร้อยละ 50) และการเคี้ยวกลืนแต่น้ำ 33 รายการ (ร้อยละ 30.56)

2.5) สรรพคุณที่ใช้ พบว่า ข้อบ่งใช้ 3 อันดับแรกที่หมอฟันบ้านนำกระท่อมมาใช้รักษาโรค คือ แก้ปวด ร้อยละ 26.85 รองลงมาคือ แก้ท้องร่วง ร้อยละ 15.74 และลดระดับน้ำตาลในเลือด ร้อยละ 14.81 ตามลำดับ

นอกจากนี้ ยังพบว่าหมอฟันบ้านใช้กระท่อมแบบยาเดี่ยว 2 ลักษณะ คือ

1) ใช้กระท่อมสดเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีส่วนผสมอื่นอยู่เลย หรือ

2) ใช้กระท่อมสดผสมกับน้ำกระสายยา ได้แก่ น้ำตาลทรายแดง น้ำผึ้ง น้ำเกลือ เหล้าขาว ร่วมด้วย หากใช้แบบสดโดยไม่มีส่วนผสมอื่นอยู่ จะใช้เพื่อรักษาอาการท้องร่วงมากที่สุด (ร้อยละ 31.58) รองลงมาคือ แก้ปวด (ร้อยละ 28.95) หากเป็นการใช้กระท่อมสดผสมกับน้ำกระสายยา หมอฟันบ้านจะใช้เพื่อแก้ไอมากที่สุด (ร้อยละ 40.74) รองลงมาคือ แก้ปวด (ร้อยละ 29.63)

ส่วนการใช้กระท่อมแบบยาตำรับ พบว่า หมอฟันบ้านมักนำไปใช้เพื่อลดระดับน้ำตาลในเลือดมากที่สุด (ร้อยละ 27.91) รองลงมาคือ ใช้แก้ปวด (ร้อยละ 23.26) ตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบมากที่สุด 2 อันดับแรก คือ 1) ตำรับยาเบาหวานมี 12 ตำรับ รายละเอียดแสดงในตารางที่ 4 และ 2) ตำรับยาแก้ปวดมี 10 ตำรับ รายละเอียดแสดงในตารางที่ 5

อภิปรายผล

การศึกษาเอกสารค้นคว้าการแพทย์แผนไทยดั้งเดิม พบตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบ 7 ตำรับ คือ ยาประสะใบกระท่อม ยากล่อมอารมณ์ ยาหนุมานจงถนนปิดมหาสมุทร ยาแก้บิดลงเป็นเลือด ยาแก้บิดหัวลูก ยาทำให้อุดผืน และยาประสะกาฬแดง ซึ่งสอดคล้องและตรงกับการศึกษาของจุไรพิทย์^[6] ที่พบว่า มีตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบ 5 ตำรับ คือ ยาประสะใบกระท่อม ยาหนุมานจงถนนปิดมหาสมุทร ยาแก้บิดลงเป็นเลือด ยาแก้บิดหัวลูก ยาประสะกาฬแดง^[6] การศึกษานี้พบตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบเพิ่มขึ้น 2 ตำรับ คือ ยากล่อมอารมณ์ และยาทำให้อุดผืน

การศึกษานี้พบว่า หมอฟันบ้านนำกระท่อมมาใช้รักษาอาการปวดมากที่สุด ร้อยละ 26.85 รองลงมาคือ แก้ท้องร่วง ร้อยละ 15.74 และลดระดับน้ำตาลในเลือด ร้อยละ 14.81 ตามลำดับ ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาภูมิปัญญาและความนิยมใช้กระท่อมแบบพื้นบ้านของนิโลบลและอัมพร^[7] ที่พบว่า มีการใช้กระท่อมรักษาท้องร่วงมากที่สุด ร้อยละ 67.4 รองลงมา คือ ใช้รักษาโรคเบาหวาน ร้อยละ 63.3 และแก้ปวด ร้อยละ 32.7 การที่ลำดับของการใช้ประโยชน์แตกต่างกันอาจเป็นเพราะการศึกษาของนิโลบลและอัมพรเป็นการศึกษาหมอฟันบ้านในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ร่วมด้วย

นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังพบว่า หมอฟันบ้านใช้กระท่อมสดเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีส่วนผสมอื่นอยู่เลย เพื่อแก้ท้องร่วงมากที่สุด รองลงมาคือใช้แก้ปวด และส่วนการใช้กระท่อมสดผสมน้ำกระสายยา มีการใช้เพื่อแก้ไอมากที่สุด รองลงมาคือใช้แก้ปวด และแก้ท้องร่วง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษา

ประสิทธิผลของสารไมทราไจนิน ที่พบว่า สารไมทราไจนินสามารถยับยั้งการหดตัวของกล้ามเนื้อเรียบในลำไส้เล็กได้ ซึ่งส่งผลให้การบีบตัวของลำไส้เล็กลดลง^[8] และสามารถลดอาการปวดท้องได้ เนื่องจากสารไมทราไจนินออกฤทธิ์คล้ายกับสารฝิ่นที่ระบบประสาทส่วนกลางทำให้การรับรู้ความรู้สึกเจ็บปวดลดลง^[9]

ส่วนการศึกษาการใช้ตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบของหมอพื้นบ้าน พบตำรับยาจำนวน 43 ตำรับ โดยเป็นตำรับยาที่มีสรรพคุณลดระดับน้ำตาลในเลือดสูงที่สุด จำนวน 12 ตำรับ คิดเป็นร้อยละ 27.91 ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาในหนูทดลองที่พบว่า กระท่อมมีฤทธิ์ช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือดได้^[10]

ข้อสรุป

การศึกษานี้ พบตำรับยาในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิมที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบเพิ่มขึ้น 2 ตำรับ และยืนยันว่าหมอพื้นบ้านในภาคใต้ของประเทศไทยยังมีการใช้ประโยชน์จากกระท่อมเพื่อการรักษาโรคทั้งในแบบยาเดี่ยวและแบบยาตำรับ แต่การศึกษานี้ไม่พบว่าหมอพื้นบ้านรายใดใช้ตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบตามที่ปรากฏในคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิมเลย หมอพื้นบ้านทุกคนใช้กระท่อมเพื่อการรักษาโรคตามองค์ความรู้ที่รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

การศึกษาตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบจากคัมภีร์ตำราการแพทย์แผนไทยดั้งเดิมอาจยังไม่เพียงพอที่จะสรุปได้ว่า ตำรับยาที่มีกระท่อมเป็นส่วนประกอบมีจำนวนเท่าที่พบ จึงควรมีการศึกษาจากตำราอื่นนอกเหนือจากที่ได้คัดเลือกมาทำการศึกษา อนึ่งการศึกษานี้ ยังไม่ได้สำรวจการ

ใช้ประโยชน์จากกระท่อมในมุมมองของผู้ป่วย และการให้ความหมายต่อกระท่อมหรือคุณค่าของกระท่อมในทางยา พฤติกรรมการใช้กระท่อมเป็นยาของหมอพื้นบ้านในชุมชน รวมทั้งบริบททางสังคม วัฒนธรรมในปัจจุบันของหมอพื้นบ้าน และชาวบ้านที่ยังใช้กระท่อมเพื่อยารักษาโรค การศึกษาในแง่มุมเหล่านี้เพิ่มเติม จะทำให้เห็นภาพของการใช้ประโยชน์จากกระท่อมที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้สำเร็จลงได้ ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขทุกท่านที่อำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่ และหมอพื้นบ้านภาคใต้ 8 จังหวัด คือ ตรัง พัทลุง สตูล สงขลา ชุมพร นครศรีธรรมราช กระบี่ และสุราษฎร์ธานี ที่ให้ความร่วมมือและสละเวลาในการให้ข้อมูล

เอกสารอ้างอิง

1. สาวิตรี อัจฉนาวงศ์กรชัย. บทสรุปของพืชกระท่อม. กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์; 2558. (56 หน้า).
2. สมสมร ชิตตระกูล. ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของพืชกระท่อม. ใน: สาวิตรี อัจฉนาวงศ์กรชัย (บรรณาธิการ). พืชกระท่อมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์; 2558. หน้า 11-3.
3. กนิษฐา ไทยกล้า. ภาพจำลองคนเรื่องผลของมิตราไจนินหรือสารสกัดจากใบกระท่อมต่อร่างกาย. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2557. (1 หน้า).
4. สาวิตรี อัจฉนาวงศ์กรชัย, ดาริกา ไสงาม. แบบแผนการใช้และผลกระทบต่อสุขภาพในผู้ใช้พืชกระท่อมแบบพื้นบ้าน. ใน: สาวิตรี อัจฉนาวงศ์กรชัย (บรรณาธิการ). พืชกระท่อมในสังคมไทย. สงขลา: หน่วยระบาดวิทยา คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์; 2558. หน้า 26.
5. อรุณพร อิศูรัตน์, รักเกียรติ จิรัญธร, สุนทรี วิทยนารถไพศาล, สายพิณ วิไลรัตน์. พืชกระท่อมมีฤทธิ์เป็นยาจริงหรือไม่. ใน: สาวิตรี อัจฉนาวงศ์กรชัย (บรรณาธิการ). พืชกระท่อมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะ

- กรรมกรป้องกันและปราบปรามยาเสพติด กระทรวงยุติธรรม; 2548. หน้า 115-23.
6. จุไรทิพย์ หวังสินทวีกุล. ลักษณะทางพฤกษศาสตร์พฤกษเคมีของพืชกระท่อม. ใน: สาวิตรี อักษรนาค์กรชัย (บรรณาธิการ). บทสรุปของพืชกระท่อม. สงขลา: หน่วยระบาดวิทยา คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์; 2558. หน้า 15-20.
 7. นิไลบล สัตยานุรักษ์, อัมพร ไกรเพชร, ช่อจดดา พันธุ์เสนา. หมอพื้นบ้านและผู้ป่วยที่ติดใบกระท่อม. ใน: สาวิตรี อักษรนาค์กรชัย (บรรณาธิการ). พืชกระท่อมในสังคมไทย. ครั้งที่พิมพ์ 1. กรุงเทพฯ: สำนักงานงบประมาณความช่วยเหลือด้านการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (NAS); 2548. หน้า 116-21.
 8. Watanabe K, Yano S, Horie S, Yamamoto LT. Inhibitory effect of mitragynine, an alkaloid with analgesic effect from Thai medicinal plant *Mitragyna speciosa*, on electrically stimulated contraction of isolated guinea-pig ileum through the opioid receptor. *Life Sci.* 1997;60(12):933-42.
 9. Thongpradichote S, Matsumoto K, Tohda M, Takayama H, Aimi N, Sakai S, et al. Identification of opioid receptor subtypes in antinociceptive actions of supraspinally-administered mitragynine in mice. *Life Sci.* 1998;62(16):1371-8.
 10. Purintrapiban J, Keawpradub N, Kansalak S, Chittrakarn S, Janchawee B, Sawangjaroen K. Study on glucose transport in muscle cells by extracts from *Mitragyna speciosa* (Korth) and mitragynine. *Nat Prod Res.* 2011; 25(15):1379-87.

Abstract**Traditional Uses of Kratom (*Mitragyna speciosa* Korth) among Folk Healers in Southern Thailand**

Thanat Nakaphan^{*‡}, Monthaka Teerachaisakul^{*}, Siriporn Puttum^{*}, Kwanroen Sompimai^{*}, Preecha Nootim[†]

^{*}Thai Traditional Medicine Research Institute, Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine, Ministry of Public Health, Nonthaburi 11000, Thailand.

[‡]Thai Traditional and Integrative Medicine Hospital, Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine, Ministry of Public Health, Nonthaburi 11000, Thailand.

Corresponding author: nakaphan.t@gmail.com

Rationale and Objective: In Thailand, Kratom (*Mitragyna speciosa* Korth) has been traditionally used as medicine by folk healers. To confirm whether the use is in accordance with Thai traditional medical knowledge or not, this study aimed to 1) review traditional medicine formulas of Kratom from traditional Thai medical scriptures and 2) explore the therapeutic uses of Kratom among folk healers in southern Thailand.

Methodology: This study is a mixed method research composed of 1) Documentary research based on six traditional Thai medical scriptures, and 2) Qualitative research done among folk healers by means of in-depth interview and focus group discussion. The key informants were 39 folk healers in southern Thailand who had had experiences in using Kratom as medicine.

Results: There were seven traditional medicine formulas containing Kratom in traditional Thai medical scriptures: 1) ya prasa kratom 2) ya klom arom 3) ya hanuman chong thanon pit mahasamut 4) ya kae bit long pen leuat 5) ya kae bit hua luk 6) ya thamhai ot fin and 7) ya prasa kan daeng. This study found that of the 39 folk healers, 108 items of Kratom herbal drugs were used, of which 65 (60.19%) were single Kratom medicinal preparations and 43 (39.81%) were compound formulas. Kratom leaves were the part mostly used as medicine (93.52%). The traditional Kratom preparation mostly used was decoction (45.37%). The result also showed that Kratom was prescribed for relieving pain (26.85%). Fresh and pure Kratom leaves were mostly prescribed for treating diarrhea (31.58%) while Kratom leaves with medicinal solvent were mostly prescribed for relieving cough (40.74%). Moreover, this study found that Kratom in compound formulas was mostly prescribed for reducing blood sugar (27.91%) and relieving pain (23.26%).

Discussion and Conclusion: More traditional formulas containing Kratom have been revealed in this study, which confirms that Kratom has been used by folk healers for medicinal purpose in both single preparation and compound formula, which are not written in traditional Thai medical scriptures. All folk healer used Kratom according to indigenous knowledge that has been descended from their ancestors.

Keywords: Kratom, Traditional Medicine Formula, Folk Healer.